

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΕΥΚΟΛΥΝΣΗ ΤΗΣ ΟΜΑΛΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μετάβαση από το Νηπιαγωγείο στο Δημοτικό αποτελεί σημαντικό σταθμό στην ανάπτυξη των παιδιών με καθοριστικές επιδράσεις στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους, στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς τους, αλλά και στη σχολική τους επίδοση. Το θεσμικό πλαίσιο που υποστηρίζει την εφαρμογή *Καινοτόμων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων* στη χώρα μας παραπέμπει αφενός στα *Προγράμματα Σχολικών Δραστηριοτήτων* που υλοποιούνται στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης στο Νηπιαγωγείο και στο Δημοτικό και αφετέρου στις *Συνθετικές Δημιουργικές Εργασίες* για το Δημοτικό Σχολείο (Ν.1566/85, Φ.12.1/648/104935/Γ1/5-10-2005 & Φ.12.1/545/85812/Γ1/11-8-2005). Υπ' αυτήν την έννοια τα Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα μπορούν να αποτελέσουν κομβικό σημείο για την ανάπτυξη συνεργασιών ανάμεσα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, με στόχο τη διευκόλυνση της διαδικασίας της μετάβασης.

Με βάση την εγκύκλιο του ΥΠ.Ε.Π.Θ (Α.Π.:8495, 19-11-2007) και στο πλαίσιο του Υποέργου 6 «*Καινοτόμες παρεμβάσεις στα Ολοήμερα Νηπιαγωγεία*» στην 4^η Περιφέρεια Προσχολικής Αγωγής, με έδρα τον Πειραιά, το σχολικό έτος 2007-2008, εκπονήθηκαν έξι προγράμματα μετάβασης, με θέμα: «*Διευκολύνοντας την ομαλή μετάβαση από το Νηπιαγωγείο στο Δημοτικό*», στο πλαίσιο της υλοποίησης Καινοτόμων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων.

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση των αποτελεσμάτων από τα έξι προαναφερόμενα Εκπαιδευτικά Προγράμματα.

Λέξεις-Κλειδιά: *Μετάβαση, Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα, Ολοήμερα Νηπιαγωγεία.*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μετάβαση ως αφετηρία προβληματισμού σε διεθνές και εθνικό επίπεδο. Εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου

Η μετάβαση του παιδιού από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό σχολείο δεν είναι ένα στιγμιαίο γεγονός αλλά μια πολύπλοκη και μακρά διαδικασία, η οποία εξαρτάται τόσο από την *ετοιμότητα του παιδιού*, όσο και από την εξασφάλιση της *συνέχειας στην εκπαίδευση* μέσα από την εφαρμογή ενός ενιαίου αναλυτικού προγράμματος για το νηπιαγωγείο, το δημοτικό σχολείο, το γυμνάσιο και το λύκειο. Προς την κατεύθυνση αυτή έχουν γίνει κατά καιρούς σοβαρές προσπάθειες διεθνώς, κυρίως από τη δεκαετία του 1970 και μετά. Στη χώρα μας παρόμοιο εγχείρημα αποτελεί η εφαρμογή των νέων Προγραμμάτων Σπουδών.

Η μετάβαση του παιδιού από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό σχολείο αποτελεί κρίσιμη καμπή στη ζωή του, καθώς ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών αντιμετωπίζει δυσκολίες προσαρμογής στη νέα κατάσταση, από τη φύση και τη σοβαρότητα των οποίων εξαρτάται η μελλοντική σχολική επιτυχία του και γενικότερα η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του (Kienig, 2002). Είναι γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό

παιδιών δεν μπορεί να διαχειριστεί αποτελεσματικά τις νέες απαιτήσεις και προκλήσεις στο δημοτικό σχολείο, με αποτέλεσμα να βιώνει αρνητικές εμπειρίες και άγχος (Cowen, 1993, Griebel & Niesel, 2002), όπως είναι το *άγχος του αποχωρισμού* και η *σχολική φοβία*.

Ως εκ τούτου, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στο θέμα της μετάβασης μέσα από την ανάπτυξη της έρευνας και τη διεξαγωγή σχετικών επιστημονικών προγραμμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο (*Early Years Transition Programme, EASE*).

Όσον αφορά στον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου «μετάβαση» δεν εμπίπτει ασφαλώς στους σκοπούς της παρούσας εργασίας να αναφερθούμε διεξοδικά σε κοινωνιολογικής φύσης ζητήματα, τα οποία αφορούν στις αλλαγές των ρόλων των ατόμων, προκειμένου αυτά να προσαρμοστούν σε νέα περιβάλλοντα, κατά τη διαδικασία των ποικίλων μεταβάσεων καθόλη τη διάρκεια της ζωής τους. Επιπλέον, είναι πρακτικώς αδύνατο να αναφερθούμε στην ποικιλία των απόψεων και των μοντέλων σχετικά με τον όρο «μετάβαση». Ωστόσο, με βάση τα όσα έχουμε ήδη αναφέρει, επισημαίνουμε την αναγκαιότητα υποστήριξης της διαδικασίας της μετάβασης από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό σε ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα.

Θα λέγαμε δηλαδή ότι, η μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό είναι μια *πολύπλοκη και δυναμική διαδικασία, μακρού χρονικού διαστήματος*, κατά την οποία το παιδί μετακινείται από ένα οικείο περιβάλλον, αυτό του νηπιαγωγείου, σε ένα νέο και διαφορετικό περιβάλλον, αυτό του δημοτικού σχολείου, με αποτέλεσμα την αλλαγή των ρόλων και της θέσης του στο κοινωνικό γίνεσθαι και με ό,τι αυτή η αλλαγή συνεπάγεται για την ατομική του βιογραφία και τη συλλογική του ταυτότητα (Fabian, 2002).

2. ΜΟΝΤΕΛΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ

Πολλές και ποικίλες απόψεις υπάρχουν ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου της «μετάβασης» αλλά και τους παράγοντες που επηρεάζουν τη μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό. Ως εκ τούτου, λόγω των διαφορετικών θεωρήσεων του όρου «μετάβαση» υπάρχει δυσκολία στον καθορισμό κοινά αποδεκτών κριτηρίων για μια επιτυχημένη μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό.

Στην παρούσα εργασία, κυρίως για λόγους πρακτικούς, θα αναφερθούμε στη συμπερίληψη αυτών των διαφορετικών θεωρήσεων στα εξής δύο ευρέως χρησιμοποιούμενα μοντέλα μετάβασης (Downer, Driscoll & Pianta, 2006):

Το μοντέλο των δεξιοτήτων/ικανοτήτων

Θεωρεί τη μετάβαση ως ένα στιγμιαίο γεγονός, περιορίζοντας την περίοδο της μετάβασης σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, αυτή προς το τέλος της φοίτησης του παιδιού στο νηπιαγωγείο. Στο μοντέλο αυτό βασικοί παράγοντες για τη σχολική «προσαρμογή» και την ετοιμότητα του παιδιού θεωρούνται αυτοί που σχετίζονται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά του.

Το οικοσυστημικό/αναπτυξιακό μοντέλο

Θεωρεί τη μετάβαση ως μια συνεχή και δομημένη διαδικασία, μεγάλου χρονικού διαστήματος, η οποία δεν εξαρτάται μόνο από τα προσωπικά χαρακτηριστικά του παιδιού, αλλά κυρίως από ένα σύνολο παραγόντων του περιβάλλοντός του, όπως είναι η οικογένεια, το νηπιαγωγείο, το δημοτικό σχολείο, και η ευρύτερη κοινότητα μέσα στην οποία αυτό ζει και αναπτύσσεται.

Ειδικότερα, με βάση τη φιλοσοφία του οικοσυστημικού/αναπτυξιακού μοντέλου και την προοπτική εξασφάλισης της συνέχειας στην εκπαίδευση, μπορούμε να

περιγράψουμε τις παρακάτω γενικές αρχές, οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν και κριτήρια για μια επιτυχημένη μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό:

✓ *Έμφαση στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού:* Πρέπει να υπάρχει συμβατότητα ανάμεσα στις δύο βαθμίδες εκπαίδευσης, όσον αφορά στη γενικότερη φιλοσοφία και σκοποθεσία της εκπαίδευσης. Το παιδί συμμετέχει στη διαδικασία μάθησης, όχι μόνο αποκτώντας γνώσεις και γνωστικές δεξιότητες, αλλά αποκτώντας επίσης κοινωνικές δεξιότητες και θετικές στάσεις προς το σχολείο.

✓ *Επαναπροσδιορισμός των βασικών παραγόντων που επηρεάζουν τη σχολική τάξη* στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό, ώστε να μεγιστοποιείται η συμβατότητα ως προς τα Περιεχόμενα Σπουδών και τους στόχους της διδασκαλίας, τις διδακτικές μεθόδους και το διδακτικό στυλ του εκπαιδευτικού, τη διαχείριση του διδακτικού χρόνου και τη διαρρύθμιση του χώρου, την ανθρωπογεωγραφία της σχολικής τάξης και τα δίκτυα επικοινωνίας (Einarsdóttir, 2003, 2007).

✓ *Ενεργός συνεργασία* μεταξύ εκπαιδευτικών, γονέων, στελεχών εκπαίδευσης και φορέων της τοπικής κοινωνίας, με στόχο την ενημέρωση, την πληροφόρηση και τη σύγκλιση των απόψεων ως προς τους ρόλους και τις ευθύνες των εμπλεκομένων στη διαδικασία της μετάβασης. Καθοριστικής σημασίας ζήτημα στην περίπτωση αυτή είναι το θέμα της διαπραγμάτευσης του είδους των προσδοκιών και απαιτήσεων των ενηλίκων ως προς την ανταπόκριση των παιδιών στα μαθήματα. Συγκεκριμένα, ο βαθμός ανταπόκρισης των παιδιών αλλά και των γονέων στις προσδοκίες που δημιουργούνται από τη μετάβαση του παιδιού στο δημοτικό σχολείο εξαρτάται από τα εξής: α) την κουλτούρα της οικογένειας, β) τη σχέση συνεργασίας οικογένειας και σχολείου, γ) τη φυσιογνωμία της σχολικής μονάδας και την προετοιμασία της υποδοχής των νηπίων, δ) τις επιδράσεις του ευρύτερου κοινωνικο-πολιτιστικού περιβάλλοντος (Βρυνιώτη & Ματσαγγούρας, 2005).

Καταλήγοντας θα λέγαμε ότι, τα παραπάνω μοντέλα έχουν διαφορετική προσέγγιση στον όρο «μετάβαση» και ως εκ τούτου παραπέμπουν σε διαφορετικές πρακτικές και εφαρμογές κατά τη διάρκεια υλοποίησης προγραμμάτων μετάβασης (Rimm-Kaufmann & Pianta, 2000). Σε κάθε περίπτωση βέβαια για τη διευθέτηση όλων των παραπάνω ζητημάτων απαιτείται η δημιουργία του κατάλληλου θεσμικού πλαισίου (Μπαγάκης, 2006).

Εφαρμογή των Προγραμμάτων μετάβασης. Συμμετέχοντα σχολεία

Στην 4^η Εκπαιδευτική Περιφέρεια Σχολικής Συμβούλου Προσχολικής Αγωγής υλοποιήθηκαν έξι (6) Προγράμματα μετάβασης μέσα από την εκπόνηση από κοινού σχεδίων εργασίας με Δημοτικά Σχολεία.

Με βάση το Έντυπο Υποβολής Πρότασης οι συνεργασίες των συμμετεχόντων Ολοήμερων Νηπιαγωγείων και Δημοτικών Σχολείων είναι τα ακόλουθα: 9^ο Νηπ/γείο Νίκαιας -26^ο Δημ. Σχολείο Νίκαιας (Τάξεις: Α1, Α2) Νηπ/γείο Νέου Ικονίου-Δημ. Σχολείο Ν. Ικονίου (Τάξεις: Β, Δ) 10^ο Νηπ/γείο Κερ/νίου-15^ο Δημ. Σχολείο Κερ/νίου (Τάξη: Α1) 18^ο Νηπ/γείο Κερ/νίου-18^ο & 24^ο Δημ. Σχολεία Κερ/νίου (Τάξεις: Α, Β)

✓ 6^ο Νηπ/γείο Κερ/νίου-12^ο Δημ. Σχολείο Κερ/νίου (Τάξεις: Α1, Α2), & 23^ο Δημ.

Σχολείο Κερ/νίου (Τάξεις: Α, Δ)

✓ 18^ο Νηπ/γείο Πειραιά -2^ο - 42^ο Δημ. Σχολείο Πειραιά (Τάξη: Α) Σύνολο προνηπίων-νηπίων: 164

Σύνολο νηπιαγωγών: 12

Σύνολο δασκάλων: 12

Η ΕΡΕΥΝΑ

Σκοπός της έρευνας Η παρούσα έρευνα έχει ως αντικείμενο την καταγραφή και παρουσίαση των αποτελεσμάτων από την εφαρμογή των έξι προαναφερόμενων Προγραμμάτων μετάβασης σε νηπιαγωγεία της 4ης Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Σχολικής Συμβούλου Προσχολικής Αγωγής..

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι εκπαιδευτικοί, νηπιαγωγοί και δάσκαλοι, έχουν συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα και τα οφέλη από την υλοποίηση Καινοτόμων Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων στο πλαίσιο της εφαρμογής ενός προγράμματος μετάβασης από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό. Συγκεκριμένα, οι απόψεις τους για τη σημασία της ανάπτυξης των επικοινωνιακών-κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών παραπέμπουν στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών, με βάση το οικοσυστημικό/αναπτυξιακό μοντέλο. Επίσης, στο οικοσυστημικό/αναπτυξιακό μοντέλο παραπέμπουν και οι απόψεις των νηπιαγωγών για τη συμμετοχή όλων των Στελεχών Εκπαίδευσης, συμπεριλαμβανομένου και του Σχολικού Συμβούλου Δημοτικής Εκπαίδευσης στο πρόγραμμα. Εξάλλου, επισημάνθηκε από τους εκπαιδευτικούς η αναγκαιότητα ύπαρξης κατάλληλου θεσμικού πλαισίου, ζήτημα που καταγράφεται και στη διεθνή βιβλιογραφία. Επιπλέον, οι απόψεις των νηπιαγωγών και των δασκάλων συμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό ως προς τις δυσκολίες προσαρμογής των νηπίων και παραπέμπουν στα κριτήρια για την ομαλή μετάβαση από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό, που απορρέουν από το οικοσυστημικό/αναπτυξιακό μοντέλο. Ειδικότερα, οι εκπαιδευτικοί, νηπιαγωγοί και δάσκαλοι, αναφέρουν προβλήματα σε σχέση με τη χωροπαιδαγωγική, τη διαχείριση του διδακτικού χρόνου, την ασυμβατότητα στο ωράριο λειτουργίας νηπιαγωγείου και δημοτικού, την «κλειστότητα» στα δίκτυα επικοινωνίας σε ορισμένες περιπτώσεις. Χαρακτηριστικό της ασυμβατότητας στα Περιεχόμενα Σπουδών και τους διδακτικούς στόχους νηπιαγωγείου και δημοτικού είναι το είδος των συνεργασιών που επιχειρήθηκαν στο συγκεκριμένο πρόγραμμα. Οι τέσσερις από τις έξι συνεργασίες των νηπιαγωγείων έγιναν με μαθητές από την Α΄ Τάξη, χωρίς περιφερειακά εμπλεκόμενες Τάξεις, ενώ μόνο οι δύο συνεργασίες των νηπιαγωγείων έγιναν με μαθητές από άλλες τάξεις (Α, Β & Β,Δ). Επιπροσθέτως, η μέθοδος project και τα Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα απετέλεσαν τον πυρήνα για την ανάδειξη καινοτόμων ιδεών και πρακτικών.

Τα θέματα που προβλημάτισαν και τους νηπιαγωγούς και τους δασκάλους είχαν να κάνουν με τη γραφειοκρατία σε ό,τι αφορά τη διαδικασία, την ελλιπή χρηματοδότηση, την ανεπαρκή υλικοτεχνική υποδομή και τη δυσκολία μετακίνησης των νηπίων στις περιπτώσεις μη συστέγασης του νηπιαγωγείου με το δημοτικό. Τέλος, περισσότερες δυσκολίες στην υλοποίηση του προγράμματος είχαν οι νηπιαγωγοί σε σχέση με τους δασκάλους. Παρόλα αυτά οι νηπιαγωγοί ήταν περισσότερο ικανοποιημένοι από την ενεργό συμμετοχή των γονέων σε σχέση με τους δασκάλους.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βρυνιώτη, Κ., & Μαρσαγγούρας, Η. (2005). Μετάβαση από το Νηπιαγωγείο στο Δημοτικό Σχολείο: Μια οικοσυστημική ερευνητική προσέγγιση των κοινωνικών σχέσεων των αρχάριων μαθητών και μαθητριών στη σχολική τάξη. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 40, 78-102.

- Καρυδά, Ε. (2009). *Η μέθοδος project «βήμα προς βήμα»*, Αθήνα:Σαβάλλας.
- Καρυδά, Ε. (2006). *Σχεδιασμός και υλοποίηση Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων (Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Πολιτιστικών Θεμάτων και Καλλιτεχνικών Αγώνων)*. Αθήνα: Π. Κυριακίδη.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η. (1998). *Η σχολική τάξη*, Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μπαγάκης, Γ., κ. ά. (2006). *Η ομαλή μετάβαση των παιδιών από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό και η προσαρμογή τους στην Α' τάξη*. Αθήνα:Μεταίχμιο.
- Χρυσάφιδης, Κ. (2001). *Βιωματική-επικοινωνιακή διδασκαλία-Η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*, Αθήνα:Gutenberg.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cowen, E.L.,et al. (1993). Follow-up study of young stress-affected and stress-resilient urban children. *Development and Psychopathology*,5, 517-528.
- Downer, J. T., Driscoll, K., & Pianta, R. C. (2006). The transition from kindergarten to first grade: A developmental, ecological approach. In D. Gullo (Ed.), *K Today: Teaching and learning in the kindergarten year* (pp. 151-160). Washington, DC: National Association for the Education of Young Children.
- Einarsdóttir, J. (2003). Charting a smooth course: Transition from playschool to primary school in Iceland. In S. Broström & J. Wagner (Eds.), *Early childhood education in five Nordic countries. Perspectives on the transition from preschool to school* (pp. 101-127). Arhus, DK:systime.
- Einarsdóttir, J. (2007). Children's voices on the transition from preschool to primary school. In A. W. Dunlop & H. Fabian (Eds.), *Informing transitions in the early years* (pp. 74-91). London: Open University Press.
- Fabian, H. (2002). Empowering children for transitions. In H. Fabian & A. W. Dunlop (Eds.), *Transitions in the early years*. (pp. 123-134). London and New York: RoutledgeFalmer.
- Griebel, W., & Niesel, R. (2002). Co-constructing transition into kindergarten and school by children, parents and teachers. In H. Fabian & A. W. Dunlop (Eds.), *Transitions in the early years*. (pp. 64-75). London and New York: RoutledgeFalmer.
- Helm, J., & Katz, L. (2002). *Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση-Μικροί ερευνητές*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Kienig, A. (2002). The importance of social adjustment for future success. In H. Fabian & A. W. Dunlop (Eds.), *Transitions in the early years. Debating continuity and progression for children in early education*. (pp. 23-37). London & New York: RoutledgeFalmer.
- La Paro, K. M., Pianta, R. C., & Cox, M. J. (2000,a). Teachers' reported transition practices for children transitioning into kindergarten and first grade. *Exceptional Children*, 67(1), 7-20.
- La Paro, K. M., Pianta, R. C., & Cox, M. J. (2000,b). Kindergarten teachers' reported use of kindergarten to first grade transition. *Elementary School Journal*, 101(1), 63-78.
- OECD (2006). *Starting Strong II. Early Childhood Education and Care*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Δικτυακός κόμβος: <http://www.oecd.org/en/home>.

- Pianta, R., & Kraft-Sayre, M. (2003). *Successful kindergarten transition: Your guide to connecting children, families, and schools*. Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Pianta, R. C., & Cox, M. J. (1999). *The transition to kindergarten*. Baltimore: Brookes Publishing Co.
- Reggio, E. (1997), Reggio Children: Shoe and meter. Children and measurement: First approaches to the discovery, Junction, and use of measurement, Italy: Author. www.learningmaterialswork.com
- Rimm-Kaufman, S. E., & Pianta, R. C. (2000). An ecological perspective on children's transition to kindergarten: A theoretical framework to guide empirical research. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 21(5), 491-511.
- Shore, R. (1998). *Ready schools: A report of the Goal 1 Ready Schools Resource Group*. Washington, DC: US Government Printing Office. <http://www.ncreadyschools.org/documents/4TalkingPoints.doc>.
- National Center for Early Development and Learning <http://www.fpg.unc.edu/ncedl/pages/contact.cfm>
- European Early Childhood Education and Research Association, <http://www.eecera.org/>
- Early Years Transition Programme, <http://www.ease-eu.com/>
- Department of Education and Early Childhood Development <http://www.education.vic.gov.au/>
- Σύνδεσμος Παιδαγωγικών Ινστιτούτων της Ευρώπης (CIDREE, 1999), Dr.Gary Granville, Dr.Hans Hooghoff Colin McAndrew, Bart Maes, Robie Roberston, Dr Alastair Walices, *Διεπιστημονική Διδασκαλία και Μάθηση στο Σχολείο της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, μ.τ.φ.ρ: Ηλιάδης, Ν-Γαλανοπούλου, Α, Αθήνα:Βιβλιοθήκη Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
- Σύνδεσμος Παιδαγωγικών Ινστιτούτων της Ευρώπης (CIDREE, 2001), Ενημερωτικό υλικό από τη συνάντηση μελών του Συνδέσμου (Βρυξέλλες 16-18/9/2001) για την *Εισαγωγή διαθεματικών προσεγγίσεων στα μαθήματα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, Αθήνα:Βιβλιοθήκη Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (Αριθμού εισαγωγής: 33082/1-10-01).

Η παρουσίαση αυτή αποτελεί απόσπασμα ανακοίνωσης σε συνέδριο που πραγματοποιήθηκε από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών στο Πανεπιστήμιο Ρεθύμνου , με εισηγήτριες:

Ελένη Καρυδά

Δρ. Διδακτικής Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Σχολική Σύμβουλος Δημοτικής Εκπαίδευσης

Μαρία Κουτή

Υπ. Διδάκτωρ Φιλοσοφίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σχολική Σύμβουλος Προσχολικής Αγωγής